

לקבוע לפיו את מועד איסור מלאכה בשבת לבירויות? נראה, שיש להקביל לקטע זה התאמיר בנחמיה יג, יט: "ויהי כאשר צללו שער ירושלם לפני השבת, ואמרה וינגרו הדלחות, ואמרה אשר לא יפתחום עד אחר השבת".⁴⁶ כוונת בעל ברית دمشق היא, כמובן, שאסור לעשות מלאכה מן העת אשר גלגל המשם יהיה רוחק — עניין האיש העומד בתחום המבחן — משער ירושלים (או מהשער המערבי של המקום שבו נמצאו בני הכת) שייעור "מלואו", שייעור מלא גלגל החמה, כלומר זמן ניכר לפני השקיעתה.

לדעתי הפלשים, יordanת השבת לעולם ביום השישי בשעה התשיעית. באותה שעה יורד גם המלך מיכאל לשאול, ומעליה ממש את הרשעים והם נחים ביום השבת.⁴⁷ צירופה של המשמרת השלישית של יום השישי לשבת, מקורה אולי בספר היובלים, אשר כידוע מוסדים עלייו הרבה ממנהגי הפלשים, והקובע "כי שני חלקיו הימים ניתנו לאור ושלישית לערב" (מט, י).⁴⁸

גם יוספוס בקדמוניות טז, ו, ב כתוב, שלפי פקודת אוגוסטוס קיסר לבני קירוני, אין לחיב את היהודים ללבת לכתה הדרין בשבת או ביום שישי מן השעה התשיעית ואילך. מסתבר, שלפי ההלכה הקדומה היו נמנעים מעשות מלאכה בערב שבת מבעוד יום, שעוטה אחדות לפני השקעת החמה. חובה זו של חוספה שבת נידונית כדין תורה בספרא, כאמור, פרק יד, ה-ט (וביום פא ע"ב וראש השנה ט ע"א):

ועיניהם את נפשותיכם בתשעה, יכול יתחלית ענה בתשעה, ת"ל בערב. אי בערב יכול משתחנן. ת"ל ועיניהם את נפשותיכם בתשעה. הא כיצד, מתחל ומתענה מבعد יום, שכן מוסיפים מחול על הקודש... אין לי אלא יום הכהנים. שבת בראשית מנין, ת"ל שבתו. ימים טובים מנין, ת"ל שבתכם. הא כל שביתה שאתה שוכת אתה מוסף לה.⁴⁹

וכן במכילתא, יתרו, בחודש, ז (עמ' 229):

46 עיין רשי: "כאשר נתנו הצללים שם ערב שבת בשערם צוית לՏגgor דלותות העיר", אבן עורה ובפירוש המכרים שם.

47 עיין "תאוד סנכת" המובא אצל לסלוי (לעליל הע' 8), עמ' 16, 17, 31. והשוואה גם את דעתויהם של אל"ז אשכנזי וייז' פיטלוביץ' ברברין, תרצ"ו, עמ' 39, 374, 382.

48 עיין ברי"ף יומה פרק ח, דף רכג ע"ב, שפסק להלכה שתוספה שבת וימים טובים דאוריתא, וכן: בתוספות ברכות כו ע"א ד"ה דרב צלי: ברא"ש שם, פרק ד, ס"ו;תוספות מועד קtan ד ע"א ד"ה מה להלן. ליטמת זאת, דעת הרוכחים שתוספה שבת וימים טובים דרבנן: עיין הלכות שכחת עשור פ"א היין, ומה השווינו במניד משונה ובלחט משונה שם; בגהנות הגראי' א לש"ע אמר ס"ה ר' רסא, ס"ק ח; יפה עיניהם ליום פא ע"ב. ועיין בתשובות מוהר"ח (=ר' חיים) אור ורועל, ס"י קפה: "תוספה שבת ויום הכהנים וימים טובים דאוריתא, וכותב בספר המצוות דשער תוספה לא נתרפרש. והרב ר' אבורhom בר' עזריאל וז"ל כתוב בספר ערוגת הבושים, שיש בירושלמי שציריך להוציא שתי שעות דהינו אחד מ"יב הלקיים וכך שעת ייל שבת יומתו לימי לה משכנית שנטСПן והרש ליב' וחמשים". וכן בהלכות ומגהני רבינו שלום מנישטט, מהדורות שלמה י" שפיר, ירושלים, תש"ל"ז, ס"י קסת: "אמר מוהר"ש ז"ל תוספה שבת כתוספה שביעית מה תוספה שביעית ל' יום דהורי חלק שני עשר משנה, אף חוספה שבת ב' שעות דהוי אחד מ"יב ביום". ועיין בהערות המהדר שם.

זכור ושמרו, זכור לפניינו ושמרו מלאחוריו, מכאן אמרו שמוסיפין מחול על הקודש.⁴⁹

המקורות התנאים (סוכה ה, ה; תוספתא שם פ"ד הי"א והי"ב)⁵⁰ מעידים, שכבר בימי הכתה היו נהגים במקדש לחקוע בערב שבת שש תקיעות, מהן שלוש להבטיל את העם מן המלאכה ושלוש להבדיל בין קודש לחול.⁵¹ כך נהגו גם בכבל בתקופת התנאים, כפי שאפשר ללמוד מן הבריתא הcablistic.⁵² המובאתה בשכט לה ע"ב: "אמור ר' שמואן בן גמליאל: מה נעשה להם לבכילים שתוקעים ומריעים ושובתים".

"יתכן שדעת בית שמאי, האוסרים לעשות בערב שבת מבעוד יומם את כל הפעולות המנויות במשנת שבת פרק א ממשנה והイルן, בגין לבית הילל במשנה ח המתירים לעשות את כולם עם המשם, יסודה בחומרות תוספת שבת"⁵³ נראים הדברים, כאשר שמעינו שחכמים gabillo לאחריהם כן את איסור המלאכה בשבת תורה לאבות מלאכות, כך נהגו חכמי ההלכה ביחס לתוספת שבת: הפקיעוhero מדין תורה וצמצמו את זמן איסור-המלאכה הקדום לשעת השקעה והイルן. כן מוכח מירושלמי שביעית פ"א ה"א, לג ע"א:

ר' אחא בשם ר' יונתן בשעה שאסרו, למקרא סמכו, ובשעה שהתרIRO, למקרא סמכו... בשעה שהתרIRO: למקרא סמכו: ששת ימים תעבור ועשה כל מלאכתך, מה ערבית שבת בראשית את מותר לעשות מלאכה עד שתשאע החכמה אף ערבית שבתות שניהם את מותר לעשות מלאכה עד שתשאע החכמה.

ובבבלי מועד קטן ד ע"א:

וגמר שבת שבת משבת בראשית, מה להלן היא אסורה, לפניה ולאחריה מותרין, אך כאן היא אסורה לפניה ולאחריה מותרין.⁵⁴

כרכ, למען החמירו חכמים גם לאחר-מכן מלעות מלאכה בערב שבת מן המנוחה והイルן. פסחים ג ע"ב: "העשה מלאכה בערב שבתות וימים טובים אנו רואה סימן ברכה לעולם".

49 השווה גם: מדרש תנאים, עמ' 21; מכילתא דרשבי', מהדורות הופמן, עמ' 107, 161; מכילתא דרשבי', מהדורות אפשטיין-מלמד, עמ' 148, הל' 30.

50 השווה יוספוס, מלוחמות ד, ט, יב.
51 "תקיעה ראשונה תזקע אותה במנחה" — רמב"ם, הלכות שבת פ"ה ה"כ. ועיין בפירוש הר"ן על הר"ף לשכט במה מרלקין דרי ע"ב: "וונטו שעור בין תקיעה שלישית לרבעית ("כשעור שיא נצללה דג קען או להדיק פת בחנור וקרמו פניה") אע"פ שלא נתנו שעור בין ראשונה לשניה ובין שנייה לשנייה, לפי שבתקיעות ראשונות עוד היום גדול". וכן מוכיחה פשוטן של התוספות בסוכה שם והבריתא בשבת לה ע"ב.

52 ראה ר' אין אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, ירושלים, 1957, עמ' 169.
53 אמרנו לפוי הרטפה שבת פ"א ה"ג, הטעם של בית שמאי הוא, מפני שכותב "ששת ימים תעבור

ועשית כל מלאכתך" (שםות כ, ט), שתהא כל מלאכתך גמורה מערב שבת; ולפי הocaliy שבת יה ע"א אוסרים בית שמאי מפני שכוביתת כלים ואוריותא.

54 על ידי הבחנה ובעמדת החכמים כלפי חוספת שבת לתקופותיהם, ניתן ליישב מה שהקשו הראשוניים על הסוגיה במועד קטן ד ע"א. עיין תוספות שם ד"ה מה להלן, מאיר ותוספות הרא"ש (הווצאת מכון הרץ פישל) שם; ראש השנה ט ע"א תוספות ד"ה רבינו עקיבא ור' אין על הר"ף ליום פרק ח, ררג' ע"ב מה שהקשה בשם רבנו חם והרמב"ן.

בירושלמי ברכות פ"ד ה"א, ז ע"ב⁵⁵ מוסופר על ר' חנינא בן דוסא (תלמידו של ר' יוחנן בן זכאי), שהיה מקרים מאד לקל שבת: "דסלקין חמוריא מן ערָב לפטורין ואמרין בכיר שבת ר' חנינא בן דוסא": וכן נאמר שם, כי ר' יוסי בר' חלפטא היה מוסף הרבה מהול על הקודש: "אמר ר' חנינא משכני ר' ישמעאל בר' יוסי אצל פטרך אחד אמר לי כאן נחפה לאבא של ליל שבת בערב שבת".⁵⁶ וכן נהנו של רב היה כך כMOVABA ברכות כז ע"א וע"ב: רב צלי של שבת בערב שבת.⁵⁷

על מנת הקדמת כניסה השבת וחומת הקידוש ואיתור עצת השבת ומועד ההברלה, אנו למדים גם מדברי התלמוד ברכות כב ע"א, פסחים קה ע"ב: "יעולי יומא כל כמה דמקדמין ליה עדיף ומחברין ליה, אפקוי יומא מאחרין ליה, כי היכי דלא ליהו ען בטונה".⁵⁸

*

נראה שחלק ניכר מאיסורי שבת ונוהגיה, המקובלים כחו莫ות דרבנן, מקורים קדום ביויתר וכבר בימי בית רاشון היו ידועים לרבים. בדין ובמסורת אלה, שעל המשך קיומם בתקופה בית שני מיודדים המקורות החיצוניים והתנאיים. ראה העם אוරחות חיים שתוקפם בדברי תורה. גם החכמים הראשונים ראו בהם דין תורה, ודעתם משתקפת בדרשותיהם שבמדרשי ההלכה, המבליטים את ייקתם של איסורי שבת אלה ואיסורי שבת אחרים לכתוב שבמקרא.⁵⁹ אף יתכן שהבחנה המקובלת בין הדברים שהם מדורייתא בגין הדברים שהם מדורבן. לא נקבעה עדין בצוואה מוחלטת באתום הימים,⁶⁰ ולפיכך אין לראות את דיני שבת ועונשיהם שבמקורות החיצוניים כיוצא דופן, אלא ככל או כגון של ההלכה הקודמה. רק הגדרותם המדorieות של אבות מלאכות שבת בדורות התנאים⁶¹ וה magna הכללית להקל, בבחינת "כח דתירא עדיף", גוררו בעקבותיהם, מצד אחד, הפקעתם של איסורי מלאה קדומים מתחום "לא תעשה מלאכה" המקראי והעברות לתחים חדש: דברי סופרים או איסוריים דרבנן. מצד אחר — הגבלת מועד חלות האיסור המקראי של שבת רק על יום השבת גופו, ולא לפניו או לאחריו.

⁵⁵ ובמקבילות: בראשית רבה י, ח: פסיקתא רבתיה, כג.

⁵⁶ בכבלי זו ע"ב מובאת המסורת על ר' ישמעאל בר' יוסי גופו: בצד עמוד זה התפלל ר' ישמעאל בר' יוסי של שבת בערב שבת.

⁵⁷ עיין בחוספות שם ד"ה רוב צלי, שהקשה מושא דאמירין בכתה מדליקין, שבת כג ע"ב, וככלד שלא יקרים ושלא יאחר. אולם הפסיקתו זאת: "א"ל והוא סבא תניא ובלבך שלא יקרים ושלא יאחר" נמצאת גם בברכות ח ע"ב לעניין השלמת פרשת השבע שנים מקרא ואחד תרגום. ונראה שיש כאן העברה של התלמוד ממקום למקום. ומייקרה לא נאמרה לעניין שבת. עיין מהר"ץ חייט לברכות ח ע"ב. בכלל אופן, אין להסתמך מדברי הסכא על מסורת שאסורה להקרים בכתה שבת.

⁵⁸ על תוספת שבת במקורות של ימי הביניים וראה י' תא שמע, תרכין, נב (תשמ"ג), עמ' 314 וайлך.

⁵⁹ השווה את דברי הריטב"א לראש השנה טז ע"א ד"ה תניא ר"ע: "שכל מה שיש לו אסמכתא מן הפסוק העדר הקב"ה שרואו לעשות כן" וכו'.

⁶⁰ ראה ר' ב' דה-יפרים, תולדות ההלכה התלמודית, תל-אביב, תשכ"ב, עמ' 94–95.

⁶¹ ראה לעיל הע' 22.

חוקפן של חರישה ומלאות אחרות בשבייעת

חוקפו של איסור חרישה בשנת השמיטה, אם הוא מדוריית או מדרבן — נידון הרבה בראשונים ובאחרונים, ביחסו בעקבות דברי הרמב"ם, הלכות שמיטה ווילך פ"א ה"א-ה"ד, ה"ג, ובספר המצוות, עשה קלה, הניתנים להתרשם בכמה פנים,¹ ובכלל העוברה שהיתר המכירה, שהונาง על-ידי גאנני הדור לפני כמה שנה, איןו חל על מלאות האסורות מדורייתא.² יש שהכריעו לצד אחד,³ ויש שהבחנו — כדי להתגבר על הסתיירות והקשיים — בין סוגיה החרישה השונות: חרישה שהיא לתקין את הקרקע, לשמר על פוריות האדמה — אסורה רק מדבריהם; ואילו חרישה שהיא במטעים, לטיפוח האלנית, וחרישה לחיפוי הרים — אסורה מן התורה ממשום זרע.⁴ בדרכינו הבאים, הרים באיסור חרישה ובמלאות אחרות בשבייעת בתקופת התנאים והאמוראים בלבד, נעהן בבעיה אך ורק מנקודות ראות של השתלשלות ההלכה.

1 עיין: פאת השולחן לר' ישראל משקלא, צפת, תקצ"ו, שבייעת, ס"כ, ס"ק א; עורך השולחן העתיק לד' יהיאל מיכל אפשטיין, חלק א, ירושלים, תרצ"ה, ס"ע יט, ס"ע יא: שבת הארץ להראייה קוק, ירושלים, תש"א.⁵ קונטרא לאחרון, ס"ע ב, ואחרים, המסתיקים מן הרמב"ם שחורישה דרבנן, לעומת זאת: שעיר המלך, הלכות שמיטה ווילך ראש פ"א; מנחת חינוך, ס"ר קב, שם: חון איש, שבייעת, ס"ה, ס"ק ג; תוספות ר' עקיבא איגר לשבייעת ב, ב, ועוד — המפרשים דעת הרמב"ם שחורישה דורייתא.

2 ראה, למשל: משפט כהן להראייה קוק, ס"י סג, עא, ועוד; איגרות הראייה, חלק א, ירושלים, תשכ"ב.⁶ איגרת רפ, עמ' שכו; ספר השמייה להריTEM טקוצ'ינסקי, ירושלים, תש"ה, עמ' קב, ועוד.

3 עם הראשונים שהכריעו שחורישה אסורה מן התורה נמנים רשי' בראש השנה ב ע"א ד'ה לשמשיטין, ובפירושו לשמות כג, י"א ד'ה ונתשתה; הר"ש שנן בפירושו לשבייעת ב, ב ד'ה מעדרן: הרמב"ן בפירושו לשמות שם ד'ה תשטנה: הראטיב"א בחידושיו למועד קטן ב ע"ב ד'ה ר' עקיבא: החוספה סוכה מ ע"ב ד'ה אבקה של שבייעת, סנדורין כו ע"א ד'ה משוכב, עבדה וזה נע"ב ד'ה משקן, ניתנת מדר ע"ב ד'ה ניטיבקה.

4 ראה: מהרי' קוקוס לסוד ורעים, ראש הלכות שמיטה ווילך, ירושלים, תשכ"ה, עמ' 173; שורת הררכ"ז, ח"ב, לשנות הרמב"ם, ס"י קאו — המדייקם בלשון הרמב"ם (שם שם ה"ז): "החווש לצורך קרקע... מכין אותו מכת מדרות מדבריהם", אבל לצורך זעם או אלונת אסור מן התורה, והשווה בית הבהיר לחמארין, מהדורות בנימן צי' ובכינויו-תאומים ושמען טרליין, למועד קטן ג ע"א, ירושלים, תרצ"ו, עמ' יט.

א. האם לוקים על החרישה?

בירושלמי כלאים פ"ח ה"א, לא ע"ב; שבת פ"ז ה"ב, ט ע"ד; סנהדרין פ"ז ה"ב, כד ע"ג.
נחלקו אמוראי ארץ-ישראל:

ר' לעוד אמר: לוקין על החרישה בשביעית. ר' יוחנן אמר: אין לוקין על החרישה בשביעית. מי טעמא דר' לעוד: שבת הארץ שכת לה' (ויקרא כה, ב) כל, שרך לא תורע וכרכך לא תזומר (שם, ד) פרט, הזרע והזריר בכללו הי, ולמה יצאו? להקיש אליהן ולומר לך: מה זרע וחזר מיזוחדים שהן עבדה בארץ ובאלין. אף אין לי אלא דבר שהוא עבודה בארץ ובאלין.

כלומר, כלל ופרט זה נדרש לר' אלעוזר בмедиיה "כל דבר שהיה בכל ויצא מן הכלל, לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כלו יצא". אפשר אפילו ללמוד מן הפרט, ור' זומר, על הכלל, על החרישה (ועל כל העבודות שבארץ ובאלין). שלוקים עליהם. ואולם ר' יוחנן סובר, מכיוון שהכלל בעשה והפרט بلا תעשה, אין דנים בмедиיה "דבר שהיה בכל ויצא מן הכלל", או כלשון הירושלמי שם: "אין עשה מלמד על לא תעשה, ואין לא תעשה מלמד על עשה", ואין לוקין על החרישה.

מחלוקת זו מובאת גם בביבלי מועד קטן ג ע"א: "החוורש בשביעית, ר' יוחנן ר' אלעוזר, חד אמר לוכה, וחוד אמר אינו לוכה". חסתים מן הירושלמי הנ"ל שר' אלעוזר הוא האומר לוכה, ור' יוחנן סובר אינו לוכה⁵. דעתויהם המשתנות של ר' יוחנן ור' אלעוזר תלויות, לדברי התלמוד מועד קטן שם (סנהדרין קיג ע"א), בדר' אבן, המוסר בשם ר' אילעא (תלמידו המובהק של ר' יוחנן): "כל מקום שנאמר כלל בעשה ופרט بلا תעשה אין דין אותו בכלל ופרט". מאן דאמר לוכה ליה דר' אבן אמר ר' אילעא, ומאן דאמר אינו לוכה אית ליה דר' אבן".

נראה, כי דברי ר' אבן אלה מתפרשים כפשוטם, בעקבות הירושלמי, כי ר' אילעא,

5 עיין חוספות מועד קטן ג ע"ב ד"ה ר' אלעוזר, וחידושי הריטב"א שם ד"ה כי אתה רב דימי, שנוטיט לפרש אליבא ובככל, בגיןוד לירושלמי, שר' אלעוזר אומר: אינו לוכה, ור' יוחנן אומר: לוכה. המסורת המובאת בפי רב דימי מארכץ-ישראל: "יכול לך על התוספת" וכבר. מובאות בירושלמי (שלא בככబלי): ר' יוחנן פטור מחייב: יכול יהו לוקין על הזרעה בשביעית ("אוסיקו להא לפטרוא") – פני משה, ר' אלעוזר פטור מחייב יכול יהו לוקין על איסור שני פרקים". אך הבבלי מבהיר: ר' אלעוזר אמר ר' יוחנן, והכי קאמר: יכול לך על החרישה... ונוסף לה הדרורה לפטרורא... ור' יוחנן אמר: ימים שהוויספו חכמים". השווה שיטה על מועד קטן לתלמידו של ובינו חיאל מפירים מהדרורה אליעזר יעקובוביץ, נდפס בתוך כתבי מכון העיר פישל. ירושלים, תרצ"ו, לרך ג ע"א ד"ה וחד אמר, ומראת הפנים לירושלמי סנהדרין פ"ז ה"ה ד"ה רב' יוחנן.

6 כך (ולא "בכלל ופרט וכלל") הגירהו ברבנו חננאל: בפירוש רבנו גרשום (קובץ רבנו גרשום: מסכת מועד קטן, ירושלים, תשכ"ו); בריש משנין לשבעית א, ד (והוא מוסיף: כן כתוב בכל הספרים!): בפירוש ר' שלמה בן היותם למושקן, ברלין, רוח"ע; ובכ"י מיכן, וכן בדפוסי ניצה ובסיליה, בגמרא ובתוספות. בדפוס לוכליין הוסיף המלה "וככל" על פ"ר וש"י (ואה דקרווי סופרים למועד קטן, עמ' 4, הע' מ). וכך ("בכלל ופרט") מובאים דברי ר' אבן רב' אילעא בכל הנוסחות בסנהדרין קיג ע"א, לעניין מחולקת ר' עקיבא ור' יוסי הגלילי בעיר הניחוח. הר' שבשבעית שם מער: "ירוש מגיהים הספרים, שסוברים שהוא כלל ופרט וכלל". ועיין ברשי", בתוספות ובראשונים למועד קטן, שרבו הנוסחות מהפירושים בסוגיה זו. וראה י" פרנצוס, תרבין, שנה לח (תשכ"ט), עמ' 344 ואילך.

כדעת רבנו ר' יוחנן, שם הכלל בעשה והפרט בלבד עת עשו אין דנים אותו במידה "דבר שהירה בכלל ויצא מן הכלל לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא". ולפיכך אין לוקים על החורישה; ואילו ר' אליעזר סופר, גם במקרה כזו דנים במידה "דבר שהוא בכלל ויצא מן הכלל".

ברם, בכבלי נדרש כוגיל כלל ופרט במידה "אין בכלל אלא מה שבפרט"⁷, ומשום בכך נתבארו דבריו ר' אבן, הנחותי, כשהובאו לבבלי, בצורה שונה, הפוכה: כאשר הכלל בעשה והפרט בלבד עת עשו, אין דנים אותו, כאמור. באין בכלל אלא מה שבפרט". אלא "כל אחד עומד לעצמו ואמירין ה כי הזרעה בכלל היתה וכי היא לירון בלבד, ולא ללמד על עצמו, אלא ללמד על הכלל כלו יצא".⁸ או, שאין דנים אותו בכלל ופרט וכלל, וזה דינימה אין בכלל אלא מה שבפרט. אלא הויאל ונשנה מכל ופרט דין אותו בכלל ופרט וכלל, ואתה דין כגון הפרט".⁹ לפי זה, מאן דאמר לוקה אית ליה דר' אבן, ומאן דאמר אין לוקה ליה ליה דר' אבן.¹⁰

במה שקדם הסוגיה מביא היירושלמי:

ר' ירמיה אמר: עובר בעשה (החווש בשבייעית) ור' יוסה אמר: אפילו עשה אין בו ("בחורישה לרבי יוחנן" — קרבן העדרה). ולידיא מילה (ולאייה דבר) כתיב ושבטה הארץ שבת לה? לעניין לא עשה שבו ("המפורש בקרא לא תזרע ולא תזמור, ולעבורה עליהן בעשה ולא תעשה, אבל שאר עבודות אפילו עשה אין בהן" — פנוי משה).

ר' יוסה, מגドולי אמוראי ארץ-ישראל, בדור הרביעי, מרוחיק לכת וקובע שאין בחורישה אפילו עשה של "ושבתה הארץ".

ב. החורישה במקורות התנאים

דומה כי המקורות התנאים מעלים כפשוטם את השיטה, שהורישה אסורה מן התורה ולוקים עליה. במכות ג, ט שנינו:

יש חורש תלם אחד וחיבק עליו משומש שמונה לאוים: החורש בשור ובתמור, והן מוקדים, בכלאים בכרכם ובשביעית.

⁷ ראה מנהגות נה ע"ב, וบทוספות שם ד"ה כלל; רשי" שבעות ז ע"א ד"ה אחת לכלל: קרבן אהרן לר' אהרן כי אברם נ' חיים, לחוורת כהנים (מדורת אהרן) פ"י — שביאור מתnidzon כלל ופרט במידה "אין בכלל אלא מה שבפרט" וממי נידון במידה "כל דבר שהירה בכלל" וכו'.

⁸ לשון הריבטב"א בירידשו ג ע"א ד"ה איתמר, והשווה סנהדרין קג ע"א, רשי" שם ד"ה כלל, ייד רמה ר' ר' והיתה.

⁹ לשון ר' שלמה בן היותם בפיירשו למשקין ג ע"א. והשווה פירוש רבנו חנanel שם. על הרמיון (וההבדול) בין המידה "כלל ופרט וכלל" לבין המידה "דבר שהירה בכלל ויצא מן הכלל ללמד" וכו' — ראה רשי" שבעות ז ע"א ד"ה אחת לכלל: ספר הכריות, לר' שמשון מקינן, בית מרות, בית ט: קרבן אהרן, לחורות כהנים, פ"ג.

¹⁰ וזה גירסת רבנו חנanel, רשי" שמן זכי מינכן הגוכרים לעיל בהערה 6.

מכאן, שהחורש בשכיעית עובר בלאו ולוקה.¹¹ גם איסור החורשה בעבר שכיעית, בשישית, מגה השבעות ואילך בשדה אילן, ומפסח ואילך בשדה לבן (שבכיעית א. ב : ב. א). מיסוד, לדברי התלמידו במועד קthin ד ע"א, על מדרש הכתובים אליבא דר' עקיבא. או על הלכה למשה מסיני אליבא דר' יeshme'el. מכאן שבשכיעית גופה ודאי שחורשה אסורה מן התורה.¹²

סמן לחומרת איסור החורשה בשכיעית אפשר למצוות בעוכרה, שיטופוס בקדמוניות ג. יב, ג, מבלייט מכל איסורי שכיעית איסור זה: "בשנה השכיעית נתן הו לאرض מנוחה מחרישה ומנטיעה"¹³ כדוגמת המנוחה ביום השבעי, שצוהו גם עליהם. ומה שתוציאו הארין מלאיה הוה לשימוש משותף לכל מי שיריצה, לבני האדם ולנכרים, ולא ישמר שם דבר ממנה".

גם הברייתא שבתורתה כהנים, ראש פרשת בהר, ד-ו, מASHASHת תפיסה זו. שניינו שם:

ושבתה הארץ – יכול מלחפור בורות ושיחים ומערות ומלהקן את המקוואות, ת"ל שרך לא תזרע וכורמן לא תזמור. אין לי אלא לזרע ולזומר. לחוריש¹⁴ לעידור לניכושים ולכיסות ולביקוע¹⁵ מנין, ת"ל שרך לא וכורמן לא, כל מלאכה שבשודך ושבכורמן.¹⁶

¹¹ עיין רשי"י ותוספות פסחים מו ע"ב ד"ה ושכיעית. דלמאן אמר חורש בשכיעית אינו לוקה מוקה ה'ך דהכא בחורש ומחפה, דמחפה חייב משום זוער. וראה שעור המלך, הלכות רוזה פ"י ה"ט. וכן אורה למועד קטן ג ע"א ד"ה למאי הלמתא – שהחשו, והוא אמרין "אבות אser רחמנא, תלות לא אסר רחמנא". עי"ש מה שתירצנו.

¹² עיין תוספות מועד קטן ג ע"ב ד"ה שהרי, וחוזשי הריטוב"א שם ד"ה אין בית דין, שלר' עקיבא לוקם על החורשה בשכיעית. נאה שלר' עקיבא לוקם גם על החורשה בתוספת שכיעית. אך אפשר להסביר מהכליים שם: "יכול ילקה על חוספה שכיעית דאתיא מבהריש ובקציר חשבות". וכן פירוש בתוספתו שם ותוספותו הרא"ש (הוואת מכון עמי' ר"ה ב"ו) יכול, אולם ראה הידושי הריטוב"א, שהביא בשם רשי"י (ואין זה ברשי"י שב讚וסים ולא בפיזור רשי"י למועד קטן, ההדורות א' קופוף): "ילקה מכת מרודות עד שתצא נפשו, רומייא אדמור לו": עשה נוכחה, ואנו עשה". ודברים אלו נידויים עי"ז. שהרי בשיטתה מקובצת לחובות פ"ו ע"א (הוואת ציוני, תש"י), עמי' התתחשח) נאמר בשם יש"ז: "מכאן אחריו קורם שייעבור על המצויה ויש בידו לקיים, אבל מצוות עשה מכין אותו עד שתצא נפשו. משום דכל שעתא ושעתא בקום ועשה קאי, ואית עבר זמן המצויה לא מלקין לה כליל". וכן נראת מושגי חותמות פ"ו ע"ב ד"ה המכין אותה. וראה גיטין גג ע"ב. עי"נ פירוש רשי"ש משנן לשכיעית א. אולם מקור לאיסור גטעה דאוריתא – ראה גיטין גג ע"ב. ועי"נ פירוש רשי"ש משנן לשכיעית א. א. השווה רמבי"ס. הלכות שמיטה וובל פ"א הד"ר. ואכם"ל.

¹³ קר: לחורש, גם בתורת תנינס כי" רומי. אמגנס צילום עמודר וזה בהוואת רא"א פינקלשטיין (ניו יורק, תש"י") עמי' הסט – מטוושטש. אבל אפשר להכיר את שורי היילה. גם בליך שמעוני, בהתהלה פרשת בהר, הגirosה: "אין לי אלא לזרע ולזומר, לעדרו ולחרוש לכסח ולכסוח מנין?". ניצא בו במדרשה לך טוב (פסיקתא וטורתא), בהר, עמי' ע: "שרך לא תזרע וכורמן לא תזמור – כל מלאכה שבשודך וכל מלאכה שבכורמן, כגון: החורשה והעדור והיניכש... כל מלאכות שצורך האדמה אסורה". וכן נמצא לחורש בברייתא שבפטור ופריה, פרק מג, העצתה לנען, עמי' תוכחה (העמידין על מוקור זה הרבה יסוף קלין ממכו התלמיד הישראלי השלם בירושלים). אשר לנוכח בברייתא המקובלה במועד קטן ג ע"א – ראה להלן. ובכך י"ז ולביקע" אין בכלי ובילוקט שמעוני.

¹⁴ בר"ח: "הוות ליה למכות לא תזרע, ואני ידענא דאין זרעה אלא בשדה, שרך וכותב ותמנא למזה לי – לרבות כל המלאכות شبשודה". ורש"י פירש: "מדלא כתיב לא תזרע שרך, לא תזמור כורמן, אלא שרך לא תזרע, כורמן לא תזמור, משמע שרך לא, כורמן לא". ועי"נ בראשונים.

ומניין שאין מזבלים ואין מפרקם ואין מעשנים בעליים¹⁷ ואין מאבקים, תיל שך לא. ומניין שאין מקריםיים ואין מודדים ואין מפסלים¹⁸ באילנות. תיל שך לא וכרכט לא. יכול לא יקשה תחת הזיתים¹⁹ ולא ימלא את הקעים שתחת הזיתים ולא יעשה עוגיות בין אילן לאילן לchievo, תיל שך לא חורע וכרכט לא חומו. הורע והזמיר בכללו היו ולמה יצאו, להקיש להם, אלא מה זרע וומר מיעדרים שהם עכודה בארץ ובאיין,²⁰ ובאיין, אף אין לי אילן דבר שהוא עכודה בארץ ובאיין.²¹

מדרש תנאים זה בא לרבות מן הכתוב אישור מלאכות נספota בשבעית. הוא מקיש לזרעה ולזימירה את החרישה ואת העבודות שבשרה ובכרכט הדומות להן, ומחייב עליהם מלוקות. וכשם שלמדריכים מסויימה של הבריתא בתורת הכהנים "הורע והזמיר בכללו היי, ולמה יצאו להקיש להם" היתר קשוש תחת הזיתים. מיilio נקעים ועשויות עוגיות בין האילנות. כך אפשר ללמוד ממנה חיזוב מלוקות על החרישה ועל כל המלאכות האחרות, שהן בארץ ובאיין הנזכרות בבריתא.²² ראהה לדבר: הרו קטוע זה של הספרא, בלשונו ממש, משמש לירושלמי הנ"ל, יסוד לביאור שיטתו של ר' אלעוז, המחייב מלוקות את החורש בשבעית: "וממאי טעמא דר' אלעוז: ושבתה... כלל; שרך... פרט, הורע והזמיר בכללו היי ולמה יצאו — להקיש אליהם ולומר: מה זרע וומר...". כלומה, מקרו'a זה נדרש, כאמור, בדבר שהיה בכללו ויצא מן הכלל לא על עצמו יצא ללמד, אלא על הכלל כולם, ועל-פיו מחייב ר' אלעוז מלוקות על החרישה. ויצא אפוא, שגמ' לדעת הספרא חייבים מלוקות על יסוד מדרש מירה זו. אמן הבהיר במודע קטן ג' ע"ב נדחק לומר, שככל האיסורים הנגנים בבריתא הם מדרכנן וקרוא אסמכתה בעלמא; אולם לתירוץ זה מודקק התלמוד שם רק כדי לקיים את דברי רبا למשנת "משקין בית השלחין בשבעית": "אפיקו תימא דרבנן (הסוברים ששביעית בזמן הזה דאוריתא), אבות אסר רחרחנא, חולדות לא אסר רחרחנא". אולם לאכבי, המפרש שם את משנחנו: "בשביעית בזמן הזה ורכבי היא", אין כל צורך לומר שמדרשי הכתוב שבתורת הכהנים הוא אסמכתא בעלמא. כיוצא בו גם למאן דאמר שההורש בשבעית לוכה, דרשת הספרא היא דרשה גמורה.²³

17. גירושת הרואב"ד: באילן. וכן גם בככלי, בשאלותה, בהר, קיב ובולוקוט שמעוני.

18. בככלי ובולוקוט שמעוני: מפסגן.

19. בככלי נסף: יולא יעדר תחת הגפניים. והכסוף משנה להלכות שמיטה וובל פ"א ה"ז מעיר: "וירושי חביב דלא גוטין ליה" (ואין זה ברשי' שטרופוסים ולא בראשי' מהדורות א' קופפר). וגם הריטב"א חדודשו כתוב: "יולא גוט ולא יעדר". וכן אין זה בשאלותת הנ"ל. וכבר התקשו הראשונים בגרסת הבהיר, שהרי לעיל אסר עידור. ראה ברשי' ובראשונים.

20. כך גם בירושלמי שבת סננדראן הנ"ל. אבל בירושלמי קלאים הנ"ל: "אף כל דבר שהוא עכודה". ובככלי מעד קטן ב ע"א: "אף כל (שהיא) עכודה שבשרה ובכרכט".

21. "וככל הי עבדות רדייל נוהגות בין בשדה ובין בכרכט. יצא קשוש וערדו ומים בנקיים ועוגיות שאינן בשינויים" (רש"י ותוספות במק"ג ע"א). "והני אולחו שיכי' בשדה ובכרכט... אבל קשוש וכל הנני דוחף הבריתא אין עבורה לא בשדה ולא לאשבוחי קרקע עבד להו, ולא עבודה שבכרום, דהא בגין האילן לא עביד ולא מידי" (שיטתה על מועד קטן לתלמידו של רבינו חייאל מפריז). וראה גם ברבנו חננאל: בפירוש ורבנו הילל לספרא מהדורות ר"ש קלידצקי, ירושלים, תשכ"א; בחידוש הר"ן למועד קטן (וזוצאת מכאן העיר פישעל, עמי ג): בגימיקי יוסף, ראש מועד קטן; בהעמק שאלת הנטיב, לשאלותה, בהר. קיב ס"ק ב; בוחון ישע, שביעית, סי' ז, ס"ק יט.

22. עיין קרן אורלה למ"ק ג ע"א ד"ה למאי הלכתא, שהשתדל ליחס למה נוקתת הבריתא לדרש שך לא, כרכט לא. הרי אפשר ללמוד את איסורי המלאכות בכלל ופרט שבסוף הבריתא.

23. ראה גם שייריו קרבן לירושלמי שבת פ"ז ה"ב. ד"ה הורע והזמיר.

לפי דרכנו נמצינו למדריכים מן הבריתא, השונה את "החווש" בחדרא מחתה עם המלאכות האחרות, שכן להבחין בין החורש לבין המנכש, הכסות, המזבל, המקרטס וכו'. המחייב מליקות את החורש, יחייב מליקות מדאוריותה גם את העשויה את העבודה האחרות שבארץ ובאיין הנוכרות בבריתא. דבר זה יוצאת מפורש בספר יראים (השלם) לר' אליעזר ממן. סי' שמה (ביבאים הקצר, סי' קפז):

ושאר מלאכות שאין זורעה זומרה, והם מלאכות קרקע, כגון: חורש, פלוגתא דר' אליעזר ר' יוחנן... מאן דאמר לוקה, כדתניא: שרך לא תזרע וכרכט לא תזומר, אין לי אלא זרוע זומר, מנין לנכש ועדור וכסוח — תלמוד לומר: שרך לא וכרכט לא, כל מלאכה שבשיך וכל מלאכה שכרכט, מנין שאן מקרטמים...

וכן מוכח מרובנו חנגן למועד קטן ב ע"א:

חוור אמר לוקה, סבר לה ר' אילעא, דאמור מקום שאתה מזחא כל בעשה... הריני דין בכל ופרט וכלל... ומוכחה כל מלאכה, ואפילו החורש בשביעית לוקה.²⁴

משמעות הבריתא הניל', המובאת בביבלי מועד קטן ג ע"א, לא מצאנו בדפוסים, בכתב־יד ובראשונים את המלה "לחורייש".²⁵ נראה, שאין זה מקורה. הרי סוגיות האמוראים מבחןיות בין החורש, שבו נחלקו אמוראים במפורש אם לוקה או לאו, בין יתר המלאכות "התולדות", שלגביהם מתקלה ללא עורורים התנהча של רבא, שהתוורה לא אסורה אותן.²⁶ יתרכן, שכתרוצה מעובדה זו הוגהה הבריתא בביבלי ונשנתה ללא המלה "לחורייש".²⁷

מסתבר איפוא, שבימים הראשונים, כאשר מצוות שביעית נשמרה בחומרה יתרה,²⁸ רבו הדעות שראו בחרישה ובמלאכות האחרות שבשורה ובכרום איסורי תורה ותיכיבו עליהם מליקות, בהסתמך על מדרשי הכתובים. גם לאחר החורבן, בתקופת יבנה, הקפידו על הלכות שמיטה, למורת ההפסד המרובה שקיומה של מצווה זו תלוי בו, שהרי לדעת חכמי הדור שמיטה נהגת דבר תורה גם ביום זה. כך שנינו בתורת הנים, בהר, פרשה ב, ב:

מנין עשה שביעית אף על פי שאין יובל, ת"ל והוא לך שבע שבתות שנים (ויקרא כה, ח). וממן עשה יובל אף על פי שאין שביעית, ת"ל תשע וארכבים שנה (שם). דברי ר' בריה ב:

²⁴ גם מדברי רשי לשמות כג, יא נראה שזיבול וקשוש אסור מן התורה. אבל עיין פירוש רמב"ן לשמות שם, ומשיב ר' אלהו מורה שם. וראהתוספות למועד קטן ג ע"א ד"ה אין דעתו, ושיטה על מועד קטן לתלמיד ר' יהיאל מפריס שם ד"ה החורש.

²⁵ אורלע עיין בית הבחירה להמאיר ש (הוזאת מכון העיר פישעל עמי ריז). אורל גרטס בגרמנ: "לחורייש".

²⁶ "מכדי זמורה בכל ודרעה, ובצירה בכלל קצירה למא הילכתא כתיביה רחמנא (כרטך לא תזומר, ואת ענבי נירך לא תבצער) ? לימי רדא דתולדות מיחיב, אוחתנייתא לא מיחיב" (ט, ז ג ע"א).

²⁷ על הגהות במשניות ובברייתות בביבלי ובירושלמי שנעשו על־ידי אמוראים העירוד כבר כמה חכמים. ראה, למשל: ר' זכريا פרנקל, מבוא לירושלמי, דף יט ע"ב; ר' רין אשטטין. מבוא לנוסח המשנה, עמ' 439 ואילך, ואחרים.

²⁸ לימי החשמונאים — ראה, למשל: חשמונאים א, ו, מט, נגינר; קדרוניות יג, ח, א; מלחות א, ב, ד. לימי הורדוס — קדרוניות טו, א, ב; יד, טו, ב. בשל התנאים הכלכליים בשנות השמיטה שחררו אלכסנדר מוקדון, ולאחר מכן גם יוון קיסר, את בני ישראל מלהעלות מט בשנה השביעית; ראה קדרוניות שם. השווה גם ר' רין, מגילת בני אור ובני חושן, עמ' 268 שורה 8, 9.

יהורה. וחכמים אומרים: שביעית נהוגת אף על פי שאין יכול, והיובל אינו נהוג, אלא אם כן יש עמו שביעית.

לא נחلكו ר' יהודה וחכמים, אלא אם יכול נהוג אף-על-פי שאין שביעית, אבל הכל מודים שביעית נהוגת מודוריתא גם בזמן שאין יכול נהוג.

ג. גזירות על עוברי עבירה בשביעית

אולם בעקבות התנאים הכלכליים הקשים שלאחר החורבן נתרכו "החמודים על השבעית" "עובד עבירה בשביעית". תחילתה השדרלו החכמים למגעו סטיות מן ההלכה על-ידי גזירות והטלת עונשים על העברינגים. בתוספתא שבת פ"ב ה"א ובבלאי גיטין גג ע"ב שנינו: הנוטע בשבת — בשוגג יקיים, בمزיד יעקר; ובשביעית, בין בשוגג בין בمزיד יעקר.

הנימוק لكنס זה שknoso בשביעית את השוגג, הוא: "נחשדו ישראל על השבעית, ולא נחשדו על השבתות".²⁹ כיווץ בוה שנינו במשנה שביעית ראש פ"ד:

בראשונה היו אומרים מלקט אדם עצים ואבניים ועשבים מתוך שלו בדרך שהוא מלקט מתוך של חברו, את הגס הגס; מושבועובד עבירה, התקינו שייא זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה שלא בטובה.

השווא גםתוספתא שביעית פ"ג ה"ח-ה"י.

הריבוי בעוברי עבירה עם גבורה המזוקה הכלכלית שימוש גורם לגזירה נוספת, היא גזירת הספיחים: "שלא ילק ויזרע תבואה וקטניות ורעוני גנה בתוך שדהו בסתר, וכשיצמח יאלל מהם ויאמר ספיחים הם, לפיך אסרו כל ספיחים הצומחים בשביעית".³⁰ עיקרת של גזירה זו נשנה בתורת כהנים, בהר, א, ג: "את ספיח קצירך לא תקצור — מיכן סמכו חכמים על הספחים שהיו אסורים בשביעית". ושם פרק ד, ה:

וכי תאמרו — עתידים אתם לומר: מה נאכל בשנה השבעית, han לא נזרע ולא נאוסף את התבואהנו (ויקרא כה, כ), אם אין זורעים, מה אנו אוספים. אמר ר' עקיבא: מיכן סמכו חכמים על הספחים שהיו אסורים בשביעית. וחכמים אומרים: אין ספחים אסורים מדברי תורה אלא מדברי סופרים.³¹

29 כך נסתמה גם משנה תורותות ב, ג. זו שיטת ר' מאיר. ואילו ר' יהודה בתוספתא אומר: "תליך han הרכבים, בשבת בין בשוגג בין במזיד יעקר, בשביעית יקדים ובמזיד יעקר". הבהיר בגיטין ניד ע"א מסביר: "באתריה דר' יהודה חמירא להו שביעית", והשוואה ירושלמי תורותות פ"ב ה"ג, מא ע"ג ושבת פ"ג ה"א, ה ע"ד. — ונראה לנו, כי אין כאן חלוקה בין ר' מאיר לר' יהודה. אלא שר' יהודה בעל המסורת הקדומה, משקי את ההלכה הראשונה, בזמנן שהקפידו ביחסו על דיני שמיטה, ואילו ר' מאיר משקי את ההלכה המאורית לאחר שהקלו במצוותו וראו צורך להחמיר בгалל החשודים. ואילו ר' ברוך זו אפשר לבאר גם מחלוקת ר' מאיר ור' יהודה בככא מציעא, ב, ו שביעית ט, ח.

30 לשון הרובים, הלכות שמיטה וויל פ"ד ה"ב.
31 הניד"א בשנות אליהו לשביעית ט, א, מוחק את המלים "אלא מדברי סופרים". לדעתו, סופרים החכמים, שפחים מותרים באכילה גם מדברי סופרים; אסור רק ליקח שפחים מעם הארץ. שמא הם מן השמור ולא מן הפקר.